

ELS GIRONINS D'ANTONIO MACHADO

PERSONES VINCULADES AMB EL POETA EN EL CAMÍ
DE L'EXILI, ENTRE BARCELONA I COTLLIURE

A la *Revista de Girona*, el març-abril de 1989, amb motiu dels 50 anys de l'èxode republicà, vam tractar les relacions d'amistat que Antonio Machado i la seva família mantingueren en el llarg camí de l'exili, entre Barcelona i Cotlliure. Avui, en el setantè aniversari d'aquell periple, ens volem fixar específicament en els contactes poc coneguts que tingueren amb persones de les comarques gironines.

DOLORS BOSCH VICH > TEXT I FOTOS

<< *Antonio Machado,*
per Francisco Herrero.

El germà del poeta, José Machado, relata així l'estada de la família a la ciutat comtal: «Había algunos ratos agradables en los últimos días de la estancia en Barcelona. Aquellos en que el más eminente investigador de la fonética, Don Tomás Navarro, y el de la música popular, el maestro Torner, venían a verle los domingos, y revivían el viejo piano del salón de la Duquesa, haciéndole instrumento de enseñanzas interesantísimas... También asistía a estas reuniones un filósofo catalán que tocaba con gran personalidad algunas famosas sardanas. Al poeta, que tanto amaba la música, lo veíamos entonces escuchar con entusiasmo los temas populares».

Joaquim Xirau i Joan Roura

El filòsof català de què parla José Machado era el figuerenc Joaquim Xirau, catedràtic de filosofia i aleshores degà de la Universitat Autònoma de Barcelona. S'havia doctorat a Madrid, on fou deixeble d'Ortega y Gasset i de García Morente i on rebé molta influència de Manuel Bartolomé Cossío, de la Institución Libre de Enseñanza. Conservà tota la vida excel·lents relacions amb aquests

**Homes i dones
de l'Empordà i de
la Garrotxa van
relacionar-se amb
Antonio Machado
durant els seus últims
dies de vida**

>> *Antonio Machado,*
dibuixat per Picasso
el gener de 1955.

>> *Última foto d'Antonio Machado en vida, a can Santamaria. A la dreta, el seu germà José. Al mig, Antonio Machado, amb bastó. A l'esquerra, José Sacristán, Enrique Rioja i Joan Roura.*

filòsofs, que pronunciaren conferències a la Universitat Autònoma de Barcelona i a l'Escola Normal de la Generalitat, on també donava classe Xirau.

Si recordem les excel·lents relacions de Machado amb la Institución Libre de Enseñanza, ens expliquem molt bé l'amistat de Machado i Xirau. Ambdós compartien el gust per la filosofia i l'entusiasme per la música popular. Tenien idees afins i amics comuns.

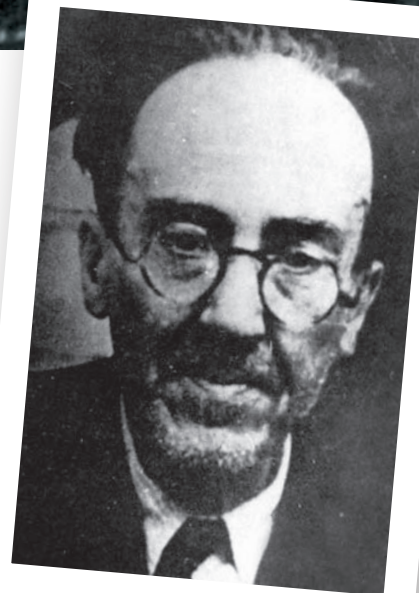
Una altra mostra de la relació amistosa entre ells és el comentari elogiós de Machado a un treball de Xirau titulat «Charitas», on Machado simpatitza amb la postura de Xirau de posar l'amor al centre de la doctrina cristiana i no el Crist crucificat i agònic, com feia Unamuno.

Per la seva part, Joaquim Xirau relata també aquelles agradables tertúlies: «Las tardes de los sábados y domingos, en compañía de algunas personas más, solían reunirse en un salón muy del siglo XIX, lleno de cornucopias y de dorados, en el cual tocaba y cantaba también don Antonio, sobre todo canciones populares españolas, andaluzas, castellanas,

gallegas, bailes y danzas catalanas, y se mezclaba la música con lecturas, no sólo de clásicos, sino sobre todo de poesías y coplas populares. Veía don Antonio en esas coplas una gran profundidad de pensamiento y tenía la idea de que probablemente en ellas estaba el germen de una filosofía española. Sus versos están llenos de coplas, muy revestidas de dignidad poética y de simbolismo francés, pero por dentro hay el esqueleto de la copla: la sentencia. Machado estaba físicamente decaído, pero tenía la cabeza firme y el espíritu sano, lleno de bondad».

Un altre professor de la Universitat i de l'Escola Normal era el pedagog Joan Roura, nascut a Tortellà, a la comarca de la Garrotxa. Va compartir amb Machado el viatge fins a Cervera.

A Cervià de Ter, Llàcia Teixidor va donar llençols a la família Xirau i una copa d'aiguardent a Machado per refer-lo d'un desmai momentani

>> *Antonio Machado durant la seva estada a Barcelona.*

Llàcia Teixidor

El 22 de gener de 1939, la família Machado i el grup d'intel·lectuals format, entre d'altres, per Joaquim Xirau, Joan Roura, Emili Mira, Josep Puche, Enrique Rioja, José Sacristán i famílies abandonaren Barcelona. Passaren per Girona i es refugiaren a can Santamaria, a Raset, prop de Cervià de Ter.

Allà la figuerenca Llúcia Teixidor els acollí, va proporcionar llençols a Joan Roura i al matrimoni Xirau i va donar una copa d'aiguardent a Antonio Machado per refer-lo d'un desmai momentani. A can Santamaria, davant la porta del garatge antic, es va fer l'última foto d'Antonio Machado en vida.

Josep Pous i Pagès

El 26 de gener es dirigiren al Mas Faixat. Allà coincidiren amb un altre grup d'intel·lectuals amics, format, entre d'altres, per Carles Riba i Josep Pous i Pagès. Aquest últim, figuerenc, periodista i escriptor, aleshores president de la Institució de les Lletres Catalanes, de la qual era vicepresident Carles Riba.

A partir del Mas Faixat tots dos grups feren units el camí cap a la frontera francesa. Jordi Riba Arderiu, fill de Carles Riba i de Clementina Arderiu, ha aclarit alguns detalls sobre l'itinerari que seguiren. Passaren per l'Escala, Castelló d'Empúries, la carretera de Roses a Cadaqués fins al coll de Perafita, Port de la Selva, Llançà, Colera i Cervera.

Julieta Figueres i Joan Corominola

La família Machado, acompanyada de Corpus Barga, arribà a Cotlliure el dia 27 de gener cap a dos quarts de sis de la tarda. Jacques Baills, aleshores cap d'estació suplent, relata que li preguntaren per un hotel. Ell va indicar-los el de la senyora Quintana, on ell mateix treballava i s'hostatjava.

Per arribar-hi van haver de baixar a peu el carrer que condueix de l'estació a la Placeta, perquè hi feien obres. Ex-

A Cotlliure, Julieta Figueres va fer entrar la família Machado a casa seva, els va servir cafè amb llet i els va proporcionar roba i tabac

>> *A dalt, el mas Faixat.*

A baix, can Santamaria.

plica Corpus Barga que Pepe ajudava a caminar al seu germà Antonio Machado, i Matea, l'esposa de José, carregava el poc equipatge que els havia quedat. Corpus Barga portava en braços la mare, Ana Ruiz.

En arribar a la Placeta demanaren a Julieta Figueres, que s'estava a la porta de la seva merceria, si l'hotel era a prop. L'hotel està situat al davant mateix, separat de la plaça pel Douy, un rierol normalment sec però que aquells dies portava aigua. No podien travessar-lo a peu. Julieta Figueres explica que els

>> *Llúcia Teixidor.*

>> *La casa Quintana, avui.*

va fer entrar –feia fred i pluvia– i els va donar cafè amb llet. Corpus Barga va anar a buscar un taxi per poder arribar a l'hotel. Antonio Machado parlava en francès amb el marit de Julieta. Ella, nascuda a Palamós, coneixia el castellà, i va conversar amb Matea.

Julieta Figueres recorda que el poeta portava un vestit blau marí i que, malgrat que se'l veia cansat i estava xop, tenia un aire distingit.

José va tornar l'endemà a agrair-los l'acollida, i després hi anava sovint a recollir el diari. Julieta Figueres els proporcionà roba i tabac, entre altres coses.

Antonio Machado va anar dues vegades a la botiga. Hi parlava amb el marit de Julieta, però poques vegades d'ell mateix. El preocupava no tenir notícies de la situació de les filles de José i Matea, refugiades a Rússia. Tot i la proximitat amb l'hotel Quintana, l'anada a la merceria el cansava molt.

En una d'aquestes trobades, Julieta li parlà de la propera visita del seu fill. Antonio Machado manifestà el desig de conèixer-lo, i ella el va convidar a berenar el dia de la seva arribada. La trobada no fou possible: Antonio Machado emmalaltí i Matea acudí de matinada a la merceria demanant un metge. Julieta Figueres l'acompanyà a casa del seu metge, el doctor Cazaben, que el visità immediatament. La visita, però, fou inútil. Tant Machado com la seva mare –en un llit al seu costat– s'estaven morint.

Miquel Santaló va assistir a l'enterrament del poeta i Josep M. Corredor va organitzar una subscripció popular per sufragar una tomba digna del poeta

A *Les derniers jours d'Antonio Machado*, Jacques Issorel explica que el varen vetllar dues nits. Julieta Figueres va fer-ho la primera nit, acompanyada del seu marit, el seu cosí Joan Corominola –republicà català acollit aleshores a casa seva–, J. Santaló, Henry Frère –professor d'espanyol al Rosselló–, Elisa Soler i el ja esmentat Jacques Baills, que fou també molt amic de la família Machado.

Antonio Machado va morir el 22 de febrer de 1939, dimecres de cendra. La nit del 22 al 23 de febrer Julieta Figueres va cosir la bandera republicana que embolcallà el bagul amb les despulles del poeta.

Morts el poeta i la seva mare, José i Matea continuaren la relació amb la família Figueres, tot i que ja no vivien a Cotlliure. En el recull de cartes de Monique Alonso n'hi figura una de J. Machado adreçada a Jacques Baills, Meurville (Aube), i datada el 26 de juliol, on, després d'agraciar a Julieta Figueres totes les atencions rebudes, sobretot l'enviament de les postals enviades per les seves filles, que eren a Rússia, José manifesta: «Guardamos el mejor recuerdo de todos».

>> Antonio Machado en el seu llit de mort, cobert amb la bandera republicana, el 22 de febrer de 1939.

>> El fèretre, a la sortida de l'hotel Bougnol Quintana.

>> A l'esquerra, aspecte de l'hotel Bougnol Quintana el dia de l'enterrament de Machado, i a la dreta, el mateix lloc a la primavera del 2009.

PEP CABALLÉ

Els Santaló

A la ressenya de l'enterrament d'Antonio Machado del diari *L'Indépendent* de Perpinyà s'esmenten les següents personalitats entre els assistents a la cerimònia: Méndez, cònsol a Perpinyà; J. Santaló, cònsol a Portvendres; Zugazagoita, antic ministre de l'Interior; Otero; el general Rojo, subsecretari del ministeri de defensa nacional, i Miquel Santaló, antic ministre. També hi assistiren caps militars de les forces de cavalleria espanyola del camp de Cotlliure, Nolla i Sánchez Ventura en representació de l'ambaixada de la República espanyola i representants del Centre Espanyol i del Casal Català de Perpinyà: Solé i Pla, Fontbernat, Costafreda, de la Generalitat de Catalunya, Garriga –president del Centre Espanyol

de Cervera–, així com representants de la premsa anglesa –del *Daily Telegraph* i del *Times*–. Zugazagoita féu l'oració fúnebre, i Marceau Banyuls, batlle de Cotlliure, agraí l'assistència. Jacques Baills esmenta també la presència de Ventura Gassol.

J. Santaló fou cònsol de la República espanyola a Portvendres durant l'exili. Era nebot de Miquel Santaló, pedagog empordanès que havia estat alcalde de Girona i ministre de la República espanyola. A l'enterrament, segons la ressenya, hi assistiren tots dos, oncle i nebot.

José Machado adreçà una carta a J. Santaló, datada a Meurville (Aube) el 15 de juliol de 1939, en resposta a la que Santaló li havia escrit i on li deia que Pablo Neruda desitjava saber sobre la

persona i l'obra del poeta, i evocava la delicadesa dels seus sentiments, la preferència per la música popular, l'estudi de la filosofia i la influència del besavi i del pare folklorista en la seva poesia. La carta comença parlant de Miquel Santaló –«por quien tengo la más alta estimación»– i conclou «con los más cariñosos recuerdos para su tío».

Miquel Santaló coincidí en molts aspectes amb Machado. Tots dos foren becats per fer estades a París i foren influïts per la cultura francesa. Santaló estudià a l'Escola Superior de Magisteri de Madrid, on dominava la ideologia de la Institución Libre de Enseñanza; Machado fou format també en la mateixa ideologia. Santaló residí a la Residencia de Estudiantes d'aquesta institució, on Machado tenia moltes

>> *Milicians de la Segona Brigada de Cavalleria Andalusia, transportant el fèretre cap al cementiri. Darrere, al centre, José Machado.*

>> *La comitiva fúnebre en el cementiri de Cotlliure.*

>> *El taüt en el moment de ser introduït en el nínxol.*

>> *La tomba actual d'Antonio Machado a Cotlliure.*

PEP CABALLÉ

relacions. Apassionats per la geografia, la veien com un instrument per al millorament global de la persona i el coneixement, l'estimació i la renovació del país. Antonio Machado ho reflectí en la seva poesia i filosofia; Santaló ho féu com a pedagog, científic i polític.

Josep M. Corredor

L'escriptor Josep M. Corredor i Pomés, pedagog gironí, secretari i biògraf de Pau Casals, tingué amb Machado una relació pòstuma. Les despulles del poeta s'instal·laren provisionalment al panteó d'una família amiga de Pauline Quintana, pensant que el cos del poeta podria tornar aviat a Espanya. Però passaren els anys i la situació política no canviava. El 1957 els propietaris necessitaren la tomba.

A Cotlliure es creà l'Associació d'Amics de Machado. L'esmentat Jacques Baills n'era el tresorer, i Josep M. Corredor, el secretari. Aleshores aquest últim va escriure a *Le Figaro Littéraire* l'article «Un grand poète attend son tombeau». A l'article glossava la vida i l'obra d'Antonio Machado i feia una crida per aconseguir una tomba digna del poeta, que acollís també la mare, aleshores enterrada a terra. Pau Casals volgué fer-se càrrec de les despeses, però Corredor preferí que s'obris una subscripció popular. Contribuïren a la nova tomba escriptors tan famosos com Albert Camus, André Malraux i Jean Sarrailh, entre moltes altres persones d'Europa i Amèrica i de tota condició social.

El canvi de tomba tingué lloc el 15 de juliol de 1958. Pau Casals, aleshores a Prada, desitjava tocar el violoncel davant la tomba del poeta el dia de la segona inhumació, però la família de José Machado, exiliada aleshores a Xile, recomanà a Marcel Bataillon, a qui donaren els poders, que no es fes cap manifestació pública i l'enterrament es realitzés en la més estricta intimitat. La presència de Pau Casals a Cotlliure hauria pogut atreure molta gent. Així doncs, el violoncel·lista renuncià al projecte i, al cap de poques setmanes, anà ell sol al cementiri de Cotlliure i tocà *El cant dels ocells* en memòria d'Antonio Machado.

Dolors Bosch
és professora d'institut.